

ATATÜRK İNKILÂPLARI VE SOSYAL DEĞİŞME TEORİLERİ *

Ord. Prof. Dr. SULHİ DÖNMEZER

Konu :

İncelememizin esas konusu, Atatürk inkılâplarını, sosyal bilimin “sosyal değişme, kültür değişmesi” olarak tanımladığı önemli kavramlara ilişkin verileri itibariyle değerlendirmektir. Bu maksatla aşağıdaki sorulara ve bunların benzerlerine cevap vermek istiyoruz: Atatürk inkılâpları sosyal bilimin tanımladığı “sosyal değişmeler” veya “kültür değişmeleri” kategorisi içinde midir? Atatürk inkılâplarında hangi sosyal değişme süreçlerinin işleyişi söz konusudur? Sosyal değişme konusunda ünlü Marksist teorinin verileri bakımından Atatürk ilkelerine bağımlı inkılâplar sosyal değişme olarak nasıl değerlendirilebilirler? Bu inkılâpları sosyal değişme olarak mütalâa ediyorsak, her sosyal değişmede kendisini gösteren dirençler, bugün de varlıklarını sürdürmekte midirler? Değişme önerilerinin kabulü veya reddi bakımından sosyal bilimin belirlediği esaslar, veriler Atatürk inkılâpları bakımından ne gibi bir görünümü yansıtmaktadırlar? Sosyal reform niteliğindeki bazı değişme önerilerinin hâlâ tam olarak Türk toplumunun bütün kesimleri içinde yer tutmuş bulunmaması karşısında bunları toplumun reddettiği yenilik önerileri olarak saymak mümkün müdür?

Sosyal değişme kavramı

Bu ve benzeri sorulara cevap vermeden önce toplumbilim ve değişme teorileri bakımından “sosyal değişme” kavramını tanımlamak yerinde olacaktır.

Toplum bir sosyal sistem olarak ele alanınca, bunun içinde işleyen en önemli süreçlerden birisi *bütünleşme* ise diğeri de *sosyal yapının değişmesini* ve böylece toplumun değişen şartlara uyum yapmasını sağlayan mekanizmalardır. Bu mekanizmalar mevcut yapısı ile devamına imkân bulunan sistemi değiştirerek sürekliliğini sağlarlar; böylece değişme toplumun

* Bu konferans, Atatürk Araştırma Merkezi'nin tertiplelediği “Atatürk Konferansları” dizisi içinde 28 Nisan 1989 günü verilmiştir.

yani sistemin devamının şartıdır. Değişme yeteneğini yitirmiş olan sosyal sistemler hayatta kalmak imkânını da kaybetmiş olurlar. İnkılâpçılık ilkesinin büyük değeri de kendisini işte burada göstermektedir.

Bu itibarla çağdaş toplumlarda önemli özellik toplumsal değişimin kurumsal, normal ve gündelik bir olgu haline gelmiş bulunmasıdır. Ancak toplumda meydana gelen her değişme, sosyal değişme sayılmaz. Sosyal bilimde genellikle kabul edilen görüşe nazaran, *sosyal sistemin yapı unsurları ve işleyisi üzerinde veya bu yapı unsurlarının nisbî öneminde meydana gelen ve sistemin fonksiyonunu icra yönünden sonuçlar doğuran değişmeler "sosyal değişme" olarak tanımlanır.* Böylece sosyal ilişkilerde meydana gelen önemli ve kalıcı değişiklikler sosyal değişmedir.

Toplumsal kültürde değişme ise kültür unsurlarının içeriğindeki sürekli değişmelerdir (otomobilin icadı ve yaygınlaşması, dile yeni kelimelerin eklenmesi, ahlâk konusundaki telâkkilerin ve meselâ müstehcenlik kavramının değişmesi, yeni müzik, dans şekilleri gibi). Ancak sosyal ve kültürel değişmeler iç içe de girebilmektedirler. Toplumdaki önemli değişmelerin hem sosyal ve hem de kültürel cepheleri, sonuçları vardır. Bu sebeple günümüzde bir ayırım yapılmaksızın "*sosyo-kültürel değişmeler*" teriminin kullanılması tercih ediliyor.

Değişme ve "*gelişme*" kavramları da birbirinden farklıdır: Gelişme, istenen yönde değişme demektir ve bir değer hükmünü de içerir; ama sosyal bilimciler değişme terimini tercih ederler. Bütün Atatürk inkılâplarının hedefi gelişme niteliğinde değişmelerdir.

Bilimde sosyal değişme kavramı çok kısa olarak, böylece tanımlanınca, sosyal değişimin gerçekten var olup olmadığı, değerlendirilmesi, toplum bir sosyal sistem teşkil ettiğine göre, onun yapı unsurlarına verilecek teorik anlama göre değişecektir. Söz gelimi Marksist yapı anlayışına göre Atatürk inkılâplarını sosyal değişme olarak kabul etmek mümkün olmayacaktır.

Bu konuya aşağıda ayrıntılı olarak avdet edeceğiz.

Sosyal değişme kavramı hakkında verdiğimiz bu tanım çerçevesinde Atatürk İnkılâplarının sosyal bilim verileri yönünden sosyal değişme olarak ifade edilip edilemeyeceğini tespit bakımından bu inkılâpların temel, asıl hedefini belirtmek gerekir. Bu maksatla inkılâplar hakkında kısa bir özet vermek uygun olacaktır.

Gelenekçi toplumdaki çağdaş topluma

Balkan, I. Dünya ve İstiklâl savaşlarından çıkan Türk toplumunu Cumhuriyet dönemi 13 milyon küsur nüfusa sahip, ekonomisi hemen tümüyle ilkel tarıma dayalı bir halk halinde bulmuştur. Ülke baştan başa harap ve cihazsız idi; halk on yılı aşan savaşlardan yorgun düşmüştü. Toplum içinde sosyal hareketliliği sağlayacak hemen hiçbir şey yok gibiydi: Ulaşım şebekesi yetersiz, eskimiş ve hatta kısmen harap demiryollarından oluşuyordu. Şehirlerin nüfusu çok azdı: halkın büyük çoğunluğu kırsal bölgelerde yaşamakta, aynı yerde doğup gene aynı yerde ölmekteydi. Millî ekonomi baştan başa tarıma dayalı olduğu halde, bu faaliyet yetersiz ve geleneksel araçlarla yapıyordu.

Bu şartlar içinde bulunan bir nüfusun yapısal karakterinin *gelenekçi ve cemaatçi* olması tabiidir. Nitekim halk bütünüyle *gelenekçi toplum* biçiminin özelliklerini taşıyordu: İslâmî değerler, dinîlik insanların ferdi ve toplumsal hayatlarında, ilişkilerinde egemendi. Dinîlik, dine uygunluk toplumsal ilişkilerde temel unsuru teşkil etmekte ve her şey buna göre değerlendirilmekteydi. Devlet düzeni de İslâmî ilkelere dayanıyordu.

Asırlarca İslâmî ve dinî temele dayanan bir devlet düzeni içinde yaşamış Türk toplumu, 1924'lerden itibaren, siyaset, devlet, ekonomi, kültür plânlarında ve insanların kamusal ilişkilerinde olduğu kadar karşılıklı gündelik münasebetlerinde bir kısım radikal değişme önerilerine ve sosyal değişmeyi sağlamak üzere kanun ve müeyyidelere dayalı metotlara, işlemlere muhatap oldu.

Bu sosyal ve kültürel değişme öneri ve uygulamalarına "Atatürk inkılâpları" diyoruz. Bizim çocukluğumuz ve gençliğimiz Atatürk inkılâplarının uygulandığı heyecan, yenileşme dönemlerinde geçmiştir. Bu itibarla bizim Atatürk inkılâpları hakkındaki bilgi ve görüşlerimiz, elde ettiğimiz tecrübelerle de dayanmaktadır.

Konferansımızın başlangıcında belirtilen ve bunların benzeri olan diğer bir kısım sorulara cevap verebilmek için, her şeyden önce, Atatürk inkılâplarının tümüyle temel hedefinin ne olduğunu, Osmanlı döneminde özellikle 19. yüzyıldan itibaren girilmiş yenileşme hareketleriyle Atatürk inkılâpları arasında ne gibi hedef farklılığının mevcut bulunduğunu, bu husustaki görüşlerimizi kısaca yansıtmak istiyoruz. Ancak bundan sonradır ki, Atatürk inkılâplarının yapısal değişme hedefine yönelik olup olmadığı anlaşılabilir ve sözünü ettiğimiz sorular bakımından isabetli değerlendir-

meler yapılabilir. Bu sebeple, Atatürk inkılâplarıyla Cumhuriyet'e öngelen Osmanlı döneminde girişilmiş yenileşme hareketlerini kısaca ve mukayeseli olarak gözden geçirmeyi uygun sayıyoruz:

Türk toplumu, 19. yüzyılda, Osmanlı döneminde de bir kısım değişme öneri ve gayretlerine muhatap olmuştur. 1768-1839 yılları arasında geçirdiği vahim buhranlar sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve politik örgütlenmesi hemen de yıkılmış, "Şark meselesi" milletlerarası politikanın en önemli konusu haline gelmiştir. Genişlemek durumunda olan emperyalist Avrupa yakın doğu ile olağanüstü ilgilenmeye başlamıştır. Yakın doğu ülkeleri de bu dönemde batı fikirlerinin güçlü etkisi altına girmişlerdi. İşte bu sıralarda batı ülkelerinde elçi olarak görev yapmış bir kısım Osmanlı devlet adamları, imparatorluğun varlığını kurtarabilmesinin ancak batı ülkeleri gibi örgütlenmesine, batı ülkelerinin kurumlarını, hukukunu kabul etmesine bağlı bulunduğu hususunda kanaat getirmişler ve bu maksatla başlatılan ıslahat hareketine *Tanzimat* denilmiştir. Tanzimat hareketi öncesi ve sonrası aslında değişik ve sistemsiz bir kısım sosyal değişme önerilerini topluma sunmuştur. Fransa'nın büyük kanunlarının iktibas, batı tipinde yüksekokulların teşkili bu yenileşme çabaları çerçevesi içindedir. Hatta Tanzimat köylülerin zulme ve istismara karşı etkin bir himayeye kavuşturulacaklarını da ilân edebilmiştir. Sonradan getirilen toprak mevzuatının temeli budur. Ancak yukarda da açıkladığımız gibi söz konusu değiştirme çabaları, ortak bir amaca yönelik olmayan, sadece yukardan gelen, bölük pörçük, fragmanter hareketler düzeyini aşmamış, devletin dogmatik esaslara, ilkelere bağlı olmaktan çıkarılması gibi bir teşebbüs akla bile gelmemiştir. Toplumun sosyal yapı unsurlarında değişiklikler yapmak, sosyal sistemde kalıcı reformlar geliştirmek söz konusu olmamıştır.

Temel düşünce şudur: Devlet idaresinde işlemeyen bazı kısımlar vardır. Bunlar ıslah olunmalıdır. İdaredeki noksanlar ise batıdan alınacak kurumlarla telâfi edilmelidir. Böylece hareket olunursa bozukluklar ortadan kalkar ve şeriata dayalı sistem eskiden olduğu gibi başarılı olarak işleyip gider.

Görülüyor ki, sistemin tümünü kapsayan bir yaklaşım söz konusu değildir: Meselâ bir yandan Hıristiyan değerlerine dayalı Fransız 1810 Ceza Kanunu tercüme ve hemen hemen aynen iktibas edilirken, devletin dine dayalı yapısıyla olan çelişkiyi âdeta gözden kaçırmak üzere, Ceza Kanunu'ndaki hükümler I. maddesinde şöylece takdim edilmektedir: "... Tayin

ve icrası şer'an ülûlemre ait olan tâzirin tayin ve derecatını dahi işbu kanunname mütekeffil ve mutazammın olup ancak her halde şer'an muayyen olan hukuk-u şahsiyyeye halel gelmeyecektir”.

Esasen otuzu aşan farklı zümre ve millî gruptan oluşan bir imparatorlukta ortak bir kültür ve sosyal sistemden söz etmek mümkün olmayacağından, bunun yapı unsurlarında değişiklik yapmak söz konusu olamazdı. Bu sebeple sadece devletin işleyişinde bir kısım ıslahatı gerçekleştirmenin mümkün olabileceği için askerî yeniliklere, yüksekokullar teşkiline, devlet içinde yeni kurumların meydana getirilmesine çalışılmıştır. Özellikle Sultan İkinci Abdülhamit'in uzun süren saltanatında toplum bir durgunluk içine görülmüş, bu dönemde gerçi yüksekokullar açılmış, batı modeline uygun eğitim kurumları teşkil edilmesi hususunda gayretler gösterilmiş ise de sosyal hareketlilik çok düşük düzeyde kalmıştır,

Atatürk inkılâplarında temel hedef

Yukarda açıklandığı üzere 1924 yılından sonra Türk toplumuna getirilen *değişme önerileri*, Osmanlı döneminde 19. yüzyılda getirilenlere nazaran çok farklıdır: Bir kere İstiklâl Savaşı'ndan sonra devletin nüfusu esasta eski bir kültür ve tarihe sahip Türk toplumundan oluşmuş ve dolayısıyla artık belirli bir sosyal sistem söz konusu olmuştur. Bütün toplumsal değişmelerin temel faktörünü *lâiklik ilkesinin* teşkil ettiği, bu ilke kabul edildikçe, sosyal değişmelerden pek çoğunun gerçekleştirilmesinin mümkün olamayacağı yeterince anlaşılmış ve çok akıllı ve plânlı bir biçimde *lâikliğin* devlet hayatında egemen olmasına giden yol açılıp temizlenmiştir.

Lâiklik ilkesi Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na 1937 yılında girer ama; daha 1928 yılında devletin dininin İslâm olduğu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şeriatı tenfiz yükümlülüğünde bulunduğu dair hükümler, milletvekillerinin, Cumhurbaşkanı'nın yeminlerindeki dine atıflar, Anayasa'da yer almış “zevait” (gereksiz fazlalıklar) gibi tanımlanarak kaldırılır. Aslında 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun yürürlüğe girdiği andan itibaren devlet, fiilen, lâiklik ilkesini uygulamıştır. 1928 tadilatına ait gerekçede aynen “... Esbab-ı mesrudeye binaen lâik devletin esas telâkisine münafî fıkraların Teşkilât-ı Esasiye'den tayyî teklif olunmuştur... Muasır medeniyet hukuk-u âmmesinde, milletin hâkimiyetinin tecellisine medar en mütekâmil devlet şeklinin lâik ve demokratik Cumhuriyet olduğu müselli-mâtandır” denilmektedir.

Lâik devlet ilkesinin kabulü, en başta gelen, en önemli inkılâp girişimidir. Lâik Cumhuriyet düzeni kabul edildikten sonradır ki, sosyal yapıyı çeşitli unsurları itibariyle değiştirmek, geniş ve kapsamlı sosyal değişmelerin gerçekleştirilmesi amacıyla çabalar göstermek mümkün olabiliyor: 19. yüzyılın ortasında gerçekleştirilmesine girişilen yenilik hareketlerinden çok farklı olarak, 1924'ten itibaren teşebbüs edilen yenilik hareketleri *Türk toplumunun çağdaş medenî toplum modeli istikametinde yapısal bakımdan değişmesini sağlamak amacını gütmüştür*. Bu bakımından Atatürk inkılâplarının temel amaçlarından başta geleni, insanların zihniyetlerini, düşünce tarzlarını değiştirmek; değişmez bir kısım *a priory*, dogmatik ilkeler yerine çağdaş ilim zihniyetinin tesisi, insanlarda, olaylara ilim ve fennin verileriyle bakma itiyadının yer aldığı bir fikir yapısının teşkilidir; En hakikî mürşidin ilim olduğunun düşünce tarzlarında yerleşmesidir. Böylece toplumda egemen insan tipi, standartlar ve düşünce örneklerinin değiştirilmesi istenilmektedir. Böylece dogmalara esir olmak yoktur; bunun için başta ve her şeyden önce devlet lâik olmalıdır. Sözüünü ettiğimiz düşünce inkılâbının temel ilkelerinden birisi hiç kuşkusuz inkılâpçılıktır. İnkılâpçılık dogmaların esiri olmamak ve çağın gerekli, zorunlu kıldığı yenilikleri kabule açık bulunmak demektir. Bu anlamda inkılâpçı zihniyet, inkılâpların kabulü ve yerleşmesi için şarttır.

Lâiklik temeli üzerindedir ki, insanların davranış ve tutumlarında, aile hayatında, kadın erkek ilişkilerinde, siyasette, çağdaş medenî yaşam modeline uyulmasını sağlayacak yapısal ve kültürel değişme önerileri, Türk toplumuna sunulmuştur. Bütün bu sosyal ve kültürel değişiklik önerileri "Atatürk inkılâpları"dır. Böylece Atatürk inkılâpları Türk toplumu bakımından bütünüyle yapısal bir değişme hedefine yöneliktir ve Osmanlı döneminde girişilmiş yenilik hareketlerinden olan temel fark da bizce budur. Hedef gelenekçi toplum düzeninden çağdaş toplum düzenine geçmektir.

Atatürk inkılâpları bazı yazarlarca, siyasî inkılâplar, sosyal inkılâplar, hukuk alanında inkılâplar, eğitim, kültür ve sanat alanında inkılâplar olmak üzere veya başka şekillerde tasniflere tâbi tutulmaktadır. Siyasî inkılâplar olarak saltanatın ve halifeliğin kaldırılması, Cumhuriyet'in kurulması belirtiliyor. Sosyal inkılâplar olarak kadın haklarının tesisi, şapka ve kıyafet değişikliği, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, Soyadı Kanunu'nun kabulü, lâkap ve unvanların kaldırılması, uluslararası saat, takvim ve rakamların kabulü gösteriliyor. Hukuk alanında inkılâplar ise büyük batı kanunlarının iktibasıdır. Eğitim, kültür ve sanat alanında inkılâplar olarak öğre-

timin birleştirilmesi (Tevhid-i Tedrisat), yeni harflerin kabulü, millî tarih anlayışının ve Türk tarih tezinin tesisi ile beraber güzel sanatların geliştirilmesi çabaları gösterilmektedir.

Aslında Atatürk inkılâpları, Türk toplumunun çağdaş medenî toplumların yaşam biçimine uygun bir hayat tarzı yönteminde yapısal değişiklikler geçirmesi hedefini güden toplumsal önerilerdir ve hepsi birbiri içine girmiş ve birbirini tamamlayan, biri diğeri üzerine istinat eden durum arz etmektedirler. Meselâ Medenî Kanun'un kabulü ile insanlarımızın karşılıklı ilişkilerinde, aile hayatında, kadın haklarında meydana getirilmesi arzulan değişiklikleri, sadece hukuk alanında bir değişim, bir inkılâp telâkki etmek, elbette ki, doğru olmaz. Medenî Kanun'un kabulü yalnız yurttaş ilişkilerini düzenleyen hukuk kuralları itibariyle değil ve fakat yukarıda belirtilen hedefe yönelik toplumsal ve yapısal değişme bakımından en önemli harekettir.

Türk inkılâplarının sosyal sistemin çağdaş toplum düzenine geçmek olan asıl hedefine ulaşabilmesi için ise ön şart devletin lâik bir yapıya kavuşturulması idi. Bunun içindir ki, lâiklik ilkesi üzerinde, Türk aydınları olarak, en büyük duyarlılıkla duruyoruz. Lâiklik ilkesi, Türk toplumunu çağdaş medenî milletler düzeyine çıkarmak üzere yapılmış bütün inkılâpların temeli ve ön şartı, aynı zamanda bunların hepsinin güvencesidir. İlerde arz edeceğimiz gibi sosyal değişme olarak en fazla dirençle karşılanı da lâiklik inkılâbı olmuştur.

Kavramları böylece belirledikten sonra konferansımızın başlangıcında söz konusu ettiğimiz sorular bakımından Atatürk inkılâplarının değerlendirilmesine geçebiliriz. Önce Marksist teori bakımından Atatürk inkılâplarının bir sosyal değişme sayılıp sayılmadığını inceleyelim ve bu husustaki görüşlerimizi yansıtalım.

Marksist sosyal değişme teorisi

6. Bilindiği üzere Marksist değişme teorisi, sanayi ihtilâlinin ve ekonomik teknikte büyük anlam taşıyan değişikliklerin gerçekleştiği bir dönemin yansıması olarak tanımlanır; bu sebeple hem teknik faktörlere karşı çok duyarlıdır ve hem de bu faktörleri gereğinden çok abartıp vurgulamaktadır. Teoriye göre üretim ilişkilerinin tüm toplamı, toplumun ekonomik yapısını oluşturmakta ve bu gerçek temel üzerinde üst yapı yani hukuk, siyasî ilişkiler ve bütün diğer toplumsal unsurlar yükselmektedir. Böylece

toplumun örgütlenmesi ekonomik yapıda ifadelenmektedir. Kişilerin belirli bir dönemde, zamanda sahibi buldukları düşünce ve fikirlerin nev'i de bu yapı ile bağımlıdır. Teknik keşifler, icatlar, üretimin maddî güçlerini değiştirince, ekonomik etmenler ve onlar üzerine bina edilmiş sosyo-ekonomik ilişkiler arasında bir gedik açılmış olur ve artık üst yapının da değişmesi gerekir.

Ülkemizde bazı Marksist eğilimli yazarlar, böylece çok kısa olarak belirtmeye çalıştığımız sosyal değişme görüşü çerçevesinde Atatürk inkılâplarını sosyal değişme olarak kabul etmenin mümkün bulunmadığını iddia etmekte ve inkılâpları “gardrop inkılâpları”, “üstyapı kurumları değişiklikleri” gibi sıfatlarla nitelendirmeye yeltenmektedirler. Çünkü, Atatürk inkılâpları özel mülkiyete dayalı üretim güçlerinde ve ilişkilerinde yani üretimin maddî güçlerinde bir değişiklik yapmamıştır.

Oysa adı geçenlerin yanılğıları, Marks'ın söz konusu teorisini bir model, bir ipotez olmaktan ötede, kendisinden sapılmasına izin verilmeyen dogmatik bir beyan olarak ele almalarından kaynaklanmaktadır.

Bir kere üretim teknikleri dışında öyle diğer birtakım teknikler vardır ki, bunlar da sosyal yapıyı aynı derecede etkilemektedirler. Söz gelimi askerî teknikteki değişmeler, toplumun değişmesini sonuçlayan çok önemli etkenler olabilmektedir. İnsan davranışlarını etkileme hususunda çağdaş metotlar, meselâ propaganda da aynı niteliktedir. Teşkilatlanma tekniğindeki gelişmeler bürokrasinin gücünü olağanüstü artırmıştır ve sanayide çok etkili bir menajerler zümresini ortaya çıkarmıştır. Bu hal ekonomik güçleri geniş ölçüde değiştirmiştir. Diğer yandan, teknolojik etmenler üzerinde, kültürel bakımdan mutabık kalınmış beşerî hedeflere göre aklın büyük etkisinin olabileceği açıktır. İçinde bulunduğumuz teknik çağında makine ve tekniği yok etmek imkânsızdır ama, akıl ve zekâ ile zarar veren kurumları, bunların yan etkilerini bertaraf etmek ve tamamıyla gelişmemiş bulunan karşı eğilimleri güçlendirmek mümkündür. Sosyal reform toplumu baştan sona yeniden inşa etmek anlamına gelmez ama; toplum içinde faaliyette bulunan eğilim ve güçleri gözlemlemek ve uygun bir strateji marifetiyle eylemleri istenilen yönlere sevk etmek keza mümkündür. İşte Atatürk inkılâpları ile sosyal yapıyı değiştirmek üzere uygulanan strateji de bu olmuştur.

Sosyal değişimin sebepleri

Bazı sosyal bilimciler sosyal değişimin sebeplerini üç grup altında topluyorlar:

a) Bunların başında “sosyal sistemin içinden, bunun iç sürecinden çıkan süzülen değişme sebepleri” geliyor. Söz gelimi toplumun nüfus yapısında meydana gelen değişiklikler en önemli sosyal değişme muharriklerindedir; nüfusun terekübündeki değişmeler toplumda yerleşmiş örf ve âdetlerin, ilişki şekillerinin ortadan kalkmasına, grup ilişkilerinin yoğunlaşmış seyrekleşmesine sebebiyet vermektedir. Nüfusun büyük oranda artışı kırsal bölgelerden insanları şehirlere getirip yığmakta ve ortaya çözülmesi pek güç sosyal problemler çıkarmakta ve bunlar da sosyal değişmeleri ve kültür değişmelerini sonuçlamaktadırlar.

Sürekli ve yerleşmiş sosyal sistemlerde yarar çekişmeleri geniş ölçüde kurumlaşmış kurullarla çözümlenirken, ağır ağır ve barışçı yol ile sistemin yapısı üzerinde de değişikliklerin meydana gelmesine sebep olurlar. Bu itibarla *sosyal problemler* bir toplumda değişimin yollarını açan başta gelen faktörlerdir. Sosyal problemlerin varlığını tespit eden liderler, bunların kavgalar çekişmeler sonucu ortaya çıkaracakları değişiklikleri önceden keşfedip, reform yoluyla ve daha az zarar verecek surette gerçekleştirebilirler. Atatürk inkılâplarında bu özellik ve nitelik açıkça görülebilmektedir. Ancak hemen açıklayalım ki, Atatürk inkılâpları sosyal sistemin içi sürecinden süzülen değişmeler niteliğinde değildir. Bu konuya ilerde sosyal değişme arasındaki ilişkilere değinirken aşağıda tekrar avdet edeceğiz.

b) Sosyal değişimin ikinci grup sebepleri *kültür değişmeleridir*. Kültürün eski unsurlarında gerçekleştirilen yeni düzenleme biçimleri yani yenilikler, sosyal değişmeleri tahrik etmenin temel araçlarındandır. Atatürk inkılâpları bu aracı geniş ölçüde kullanmış ve bu yolla sosyal değişmeleri tahrike çalışmıştır. Bütün Atatürk dönemi yazıda, dilde, tarihte, müzikte, eğlence şekillerinde, bilimde, üniversitede değişiklik yapma çabalarıyla doludur.

c) Nihayet üçüncü grup değişme sebepleri fizik çevredeki değişikliklerdir. Atatürk inkılâplarıyla bu kategori değişme sebepleri arasında bir ilişki olmamıştır; savaşlardan çıkmış ülkenin ekonomik durumu fizik alanda fazla bir değişiklik yapma imkânını vermemiştir.

Sosyal değerlerde değişme

Sosyal değişmeyi belirleyen önemli işaretlerden birisi, toplumun başta gelen yapı unsurlarını oluşturan sosyal değerlerde değişmelerin gerçekleşmesidir. Sosyal değer değişmeleri uzun zaman süresi içerisinde gerçekleşebilmektedir. Bir toplumda girilen inkılâp hareketlerinin sürekli hale geldiğini veya yerleştiğini yani sosyal değişme teklifi olmaktan çıkarak gerçek bir değişme halini aldığını söyleyebilmemiz ise, sosyal değerler sisteminde *ciddi* değişikliklerin gerçekleşmiş bulunmasına bağlıdır.

O halde sosyal değişme yönünden önemli bir şart da, insanların düşünce tarzlarında kalıcı değişikliklerin meydana gelmiş bulunmasıdır.

Atatürk inkılâplarına dayalı sosyal değişmelerin sürekliliğini sağlamak ve düşünce plânına işaret ettiğimiz temeli oluşturmak üzere, 1924'lerden itibaren eğitim alanında birbirini izleyen reformlar yapılmıştır: Medreselerin kapatılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, eğitimin en ileri derecede olmak üzere lâikleştirilmesi ve İstanbul Üniversitesi'nin tam bir batı üniversitesi kimliği ile yeniden kurulması gibi. Bütün bu çabaların geleneksel sosyal değerler yerine inkılâpçı değerlerin yerleşmesi bakımından düşünce plânında ne derecede etkin olabildiği ayrıca incelenmesi gerekli bir araştırma konusudur.

Değişme hızını etkileyen etmenler

Sosyal bilim bakımından sosyal değişme, değişik faktörlerin rol oynadığı karmaşık bir oluşmanın sonucu olarak tanımlanır. Bu oluşmada yenilik, icat, keşif gibi olgular başlıca etkenlerdir ve sosyal sistem, her zaman, sürekli olarak ve kendiliğinden değişmektedir. Toplumdan topluma olan fark, değişmenin hızlı olup olmamasıdır. Sistem aslında kendisini şartlara uyduran, şartlara uyum yapan bir süreçtir.

Ancak değişme oranına ve hızına etki yapan bazı etmenler vardır ve bunlardan başta geleni yine *toplumun yapısının niteliğidir*. Söz gelimi yaşlı kişilere üstün otorite tanıyan kültür değerlerine sahip toplumlarda değişme hızı fazla olmaz. Uyumu abartılmış şekilde vurgulayan toplumlarda da durum böyledir; buna karşılık hoşgörü toplumlarındaki değişme hızı fazla olur. Bu sebeple, yapısı ve terekkübü itibarıyla nüfusunda çocuk ve gençlerin yüksek oranda bulunduğu toplumlarda sosyal değişmeye karşı olan dirençler az olacaktır. Atatürk inkılâplarıyla getirilen sosyal değişme önerileri bakımından nüfusumuzun terekkübünde çocuk ve genç oranının yüksek oluşu, elbette ki kolaylık ve hız sağlamıştır. Atatürk'ün her şeyi

Türk gençliğine emanet etmiş bulunması da böylece ayrı bir anlam kazanmaktadır. Atatürk, inkılâpların gençler tarafından çok daha kolaylıkla, direnç gösterilmeden hızlı olarak benimseneceğini ve sosyal değişimin gerçekleşeceğini biliyordu.

Toplumun değişmeye olan genel tutumu da, değişme bakımından başta gelen faktördür. Yeniliği kabule hazır inkılâpçı tutumlara sahip toplumlarda değişme oranı ve hızı yüksek olmaktadır. Osmanlı toplumunun esasta gelenekçi ve muhafazakâr karakter taşıdığını söylemiştik. Bu tipte olan bir toplumun Atatürk'ün sunduğu değişiklik önerilerini, fazla bir direnç göstermeden kısa bir süre içerisinde nasıl kabul ettiği özellikle yabancılar arasında daima söz konusu edilmiştir. Ancak 1912'lerden itibaren fasilasız devam eden *savaşların* toplumumuzu geniş ölçüde etkilediğini, batı toplumu ile olan temasları çoğalttığını ve yaşamak için değişmek zaruret ve ihtiyacının büyük kitlelerce idrak olunmasa bile hiç değilse hissedildiğini, bu halin Atatürk inkılâpları bakımından yatkın bir ortam hazırladığını söylemek gerekecektir.

Sürekli savaşların, fertlerin inkılâpçı tutumları benimsemeleri bakımından etkileri büyük olmaktadır. Çünkü savaş, herkesin birlikte ve beraberce idrak ettiği ihtiyaçları ortaya çıkarır. Oysa ihtiyaçlar fertler tarafından gerçek olarak hissolunduğunda varlık kazanırlar ve insanlar bunun gereği olan değişimleri kolaylıkla kabul ederler. Buna karşılık olarak da değişen şartlar yeni ihtiyaçları doğurur ve böylece değişme süreci hızlanarak devam edip gider.

Atatürk inkılâplarının Türk toplumu tarafından kabulünde bu noktanın önem taşıdığı görüşündeyiz.

Sosyal değişme ajanları

Yukarda açıkladığımız gibi sosyal bilim yönünden sosyal değişme, değişik faktörlerin rol oynadığı bir oluşmanın sonucudur; ancak sosyal değişiklik önerileri çoklukla lider yeteneğindeki kişiler, iktidar sahipleri, istilâcılar tarafından da getirilmektedir. Bunlara bilimde "sosyal değişme sağlayıcı ajan" (change agent) denilmektedir. Hatta bazan sosyal normlardan sapanlar da bir değiştirici ajan rolünü oynayabilmektedirler. Sosyal değişme önerilerinin toplum tarafından kabul veya reddinde, değişiklik teklifini getiren kişinin veya kişilerin veya kurumların kimlikleri büyük ölçüde etkilidir: Yüksek derecede prestije sahip kişi veya liderlerden gelen değişme önerileri çok daha kolaylıkla kabul olunur. Prestijle iktidar birlikte mevcut

olduğunda değişmelerin kabulü çok daha kolaylaşmaktadır. Başarılı sosyal değişme ajanları, çeşitli metotlar kullanarak değişiklik önerilerini topluma sunarlar.

Kültürü değiştirmeyip buna eklenen unsurların kabulü çok daha kolay olmaktadır; buna karşılık yerleşmiş yapı unsurlarının veya kültür unsurlarının tümüyle bertaraf edilerek yenilerinin topluma sunulması halinde kabul çok daha büyük dirençlerle karşılaşmaktadır.

Dikkat edilsin ki, Atatürk inkılâplarının en önemlisi olan lâiklik, aradan bu kadar yıl geçtiği halde, küçük ve etkisiz de olsa, hâlâ bazı küçük grupların direnciyle karşı karşıya kalmaktadır. Yine dikkat edilsin ki, topluma bu derecede radikal inkılâpları hemen sunmuş olan Atatürk, kadın kıyafetleri hakkında bir teklif getirmemiş, bunun çözümünü toplumun gelişmesine ve diğer inkılâpların zincirleme olacağı muhakkak bulunan tesirlerine bırakmıştır.

Atatürk'ün Çanakkale Zaferi'nden başlayan ve İstiklâl Savaşı'nda taçlanan büyük vatan hizmeti O'na ülkede çok büyük bir prestij sağlamıştır. İnkılâpların kabulünde, yukarda açıklamaya çalıştığımız hususlara ek olarak onun kişiliğinin büyük etkisini, hiç şüphesiz göz önünde bulundurmak gerekecektir.

Sosyal değişmeyi öneren ajanın yeniliğe karşı olan dirençleri özellikle kırmaması gerekmektedir. Atatürk, gerektiğinde en şiddetli metotları uygulamak suretiyle dirençleri kırmayı veya bunların aktivitesini yok etmeyi başarmıştır.

Plânlama ve sosyal değişme

Sosyal bilimciler arasında, sosyal değişmenin geleceğini önceden tahmin ve yönünü kontrol etmenin mümkün olup olmadığı hususu tartışılmalıdır. Bazı yazarlar, sosyal değişmenin, bizim fiilî kontrolümüz dışındaki toplumsal süreç ve kuvvetlerce idare olunduğundan, yeniliğin şartları gerçekleşince kendiliğinden ortaya çıkacağını ve insan varlığı bakımından problemler doğsa da neticelerini meydana getireceğini öne sürmektedirler. Buna karşılık sosyal değişmenin gidişi üzerinde etki yapılabileceği ve sosyal plânlama yoluyla değişmenin akıllıca yönlendirilebileceği hususunda da düşünceler vardır.

Bizim görüşümüz şudur ki, olayların da ispatladığı üzere, gerçekten akıllı ve plânlı girişimler sosyal değişmenin süresini kısaltabilir, dirençleri kırabilir ve değişmenin masraflarını azaltabilir.

Atatürk inkılâpları arasında özellikle yazı inkılâbı, plânlı sosyal değişimin harika bir örneğini ortaya koymuştur ve bütün diğer inkılâpların temel amacına ulaşması bakımından çok önemli katkılar sağlamıştır.

Değişme önerilerinin kabulü

Sosyal değişme önerilerinin hepsi toplum tarafından kabul edilmez. Sosyal bilim, toplumun değişme önerilerini seçerek kabul ettiğini, bunlardan bazılarını hemen, bazılarını az veya uzun zaman geçtikten sonra "*seçerek*" kabul ettiğini, bazılarını ise hiç kabul etmediğini belirtiyor. Bu seçim süreci bakımından değişmeyi öneren ajanın kimliği ve toplumsal prestiji çok önemli bir etkidir.

Sosyal yapının fonksiyonel istemlerini karşılayan, mevcut kültürle açık bir bağdaşmazlık içinde bulunmayan, meselâ kültür içine kolaylıkla eklenebilecek kültür unsurları kolaylıkla kabul edilebilmektedir.

Sosyal bilimdeki bu gerçekleri Atatürk inkılâpları bakımından da gözlemlemek mümkün oluyor: Söz gelimi sosyal gerçek olarak kadın erkek eşitliği, Medenî Kanun'un ihdas ettiği tek karıllık, dikkat edilsin ki, ancak zaman içinde, yavaş yavaş ve belki de 1980'lere doğru bütünüyle yerleşme yoluna girmiştir. Lâiklik bakımından da aynı şeyleri söylemek mümkün olabilir: Değişmeleri hukuk plânında anayasalarda, kanunlarda ifade etmek çok güç bir şey değildir. Fakat insanların düşünce plânlarında, gerçek bir yapı değişikliği olarak sözü geçen değişmeleri beyinler üzerinde gerçekleştirmek zordur.

Atatürk inkılâplarının süreci

Değindiğimiz ve benzeri konulara ilişkin değişme önerilerini, sosyal sistemin, kendi iç sürecinden çıkan, süzülen değişme sebeplerinden çok, egemenliği kullanan siyasî kadronun kanun ve müeyyidelere dayalı değiştirme çabaları olarak tanımlamak gerekeceğinden, söz konusu inkılâpların (Medenî Kanun, lâiklik) toplumun büyük çoğunluğu tarafından kabulü zaman almış ve zaman zaman dirençlerin kırılması gerekmiştir.

Son kırk yıl süresince, Türk toplumunu gelenekçi ve cemaatçi toplum biçiminden sanayi toplumu haline dönüştürecek istidattaki, toplumun içinden süzülen, başta nüfus artışı, sanayileşme ve diğer sebeplere dayalı büyük şehirleşme hareketi, inkılâpların önerdiği değişmelerin yaygınlaşp etkinleşmesinde büyük âmil olmuştur ve olmakta devam edecektir.

Sosyal değişmeye dirençler

Sırası gelmişken sosyal değişmeye karşı dirençler üzerinde biraz daha durmak istiyoruz: Toplumlarda, en basit yenilik önerileri bile dirençlerle karşılaşır. Grup dinamiği ile meşgul olan sosyal psikoloji uzmanları söz konusu direnç olayına büyük yer veriyorlar. Sosyal değişme, hatta gündelik hayatı da etkileyen yenilikleri getirmekte ve bu sebeple insan, değişmeleri zorlayıcı, cebir ve zecredici olarak değerlendirmektedir. Kişiler uzun süre içinde sosyalleşirken öğrenip benimsedikleri hareket örneklerini değiştirmek istememektedirler. İnsan, hayatı boyunca uyum yaptığı bir düzene bağımlı olan yatırılmış yararlar elde etmektedir. Değişme bu yararlar bakımından tehlikeleri ortaya çıkarıyor. Marks teorisinde, eski düzenin bir takım yatırılmış yararlar ve ideolojileri meydana getirdiğini, bunların üretim ilişkilerinde, ekonomik teknikte meydana gelen değişikliklerin üst yapıya intikalini engellediklerini, ancak ideolojilerin, yanlış düşünce itiyatlarının ve özellikle yatırılmış yararların büyümesini, bu düzende hiçbir menfaati bulunmayan proleteryanın ihtilâlle kırıp yok edebileceğini öne sürüyor.

Her alanda meydana gelen değişmelere karşı dirençler teşekkül ediyor; bunlara karşı değişmeyi yerleştirmek bakımından iki metot vardır: 1) Baskıları artırmak, güç kullanarak dirençleri kırmak; 2) Değişmeye karşı olan dirençleri azaltıcı usullere ikna metotlarına başvurmak veya her iki metodu birlikte olarak kullanmak.

Atatürk inkılâplarına karşı dirençlerin yok edilmesi bakımından da her iki metot birlikte kullanılmıştır; ancak gerektiğinde baskıya başvurmak hususunda hiçbir tereddüt gösterilmemiş, idare-i maslahatçılık yapılmamış, kararlı, tâviz vermeyen bir tutum içinde bulunulmuştur.

Bugün karşısında cüz'i de olsa hâlâ bir kısım direncin söz konusu olduğu inkılâp bizce başta lâiklikdir. Diğer değişme örneklerinin kimisi hemen, kimisi zaman içerisinde kabul edilmiş ve sosyal yapının, Türk toplumsal kültürünün birer parçası, unsuru halini almış bulunmaktadır. Bazan, üniversitenin çok küçük bir öğrenci azınlığında başörtüsü, cuma günü tatil yapılması isteği gibi inkılâplara aykırı küçük dirençler görülebiliyorsa da, bunlar esasta devletin lâikliği ilkesi ile bağlantılıdır. İslâmî devlet kurulması propagandasının yapılmasını, bu maksatla teşkilâtlanılmasını, Anayasa ve yürürlükteki diğer kanunlar ve özellikle Ceza Kanunu'nun 163. maddesi yasaklamış bulunduğundan, dirençler su yüzüne kolaylıkla çıkamıyor ve bu nevi çabalar, din ve vicdan hürriyeti, temel haklar gibi

yüksek kavramlarla perdelenmeye çalışılıyor. Demokratik hareket, özellikle, 1961 Anayasası'ndan sonra direnç sahiplerine bir miktar cesaret ve hatta cür'et vermiştir. Biz, sosyal bilimin açıklamaya çalıştığımız verileri karşısında, söz konusu dirençlere hâlâ rastlanmasını fazla yadırgamıyoruz. Aslında, devletin lâikliği konusundaki inkılâba karşı dirençlerin şimdiye kadar ortadan kalkmış bulunması gerekirdi. Bizce baskılar yanında yaygın bir eğitim faaliyeti ile dirençlerin ortadan kaldırılmasına çalışılması gerekirdi. Lâikliğin ne olduğu ve ne olmadığı konusunda yaygın ve aydın bir eğitim faaliyeti uygulanmalı idi. Eğitim bakımından kırsal bölgelerle olan iletişimin azlığı ve kısmen kopukluğu bu bölgelerde eğitimin yeterince etkin olmaması, 1961 Anayasası ile beraber geçen bastırılmış dirençlerin ortaya çıkmasının sebepleridir. Sanayileşip, çağdaşlaşan Türkiye'de sistemin içinden kaynaklanan sosyal değişme süreçleri bu dirençlerin bir daha canlanmayacak surette ortadan kalkmasını er geç sonuçlayacaktır. Ancak geçecek süre içerisinde hep uyanık olmak ve hukukî müeyyideleri muhafaza etmek yani oyuna gelmemek şarttır.

Yeni bir yaklaşım ihtiyacı

Atatürk inkılâpları, yıllardan beri bir tarihî perspektif içerisinde incelenip anlatılmıştır. Bizim yarım yüzyılı oldukça geçmiş öğrenciliğimizden bu yana hep bu suretle hareket olunmuştur. Bugün de üniversitelere bağlı olarak çalışan Atatürk inkılâpları Enstitüleri aynı geleneği sürdürüyor. Biz bu konferansımızda, Atatürk inkılâplarını sosyal bilimlerin ve sosyal değişme teorilerinin verileri itibarıyla gözden geçirmeyi denedik. Hiçbir iddiamız yoktur, yaptığımız sadece bir deneydir. Bu yönde yapılacak araştırmalar, bizce hem Atatürk inkılâplarının birer sosyal değişme olarak daha iyi anlaşılmasını sağlayacak ve hem de Türk toplumunun geçirmesi mukadder diğer sosyal değişmeler bakımından, edinilmiş deneylerden yararlanılmasını mümkün kılacaktır.